

Mahbuba Shonazarova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: mahbubaabdumannopova@gmail.com
ORCID: 0009-0006-3159-662X*

YUNUS RAJABIY – MAQOM ANSAMBLI ASOSCHISI VA MILLIY MAQOM ME'ROSI TARG'IBOTCHISI

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada O'zbek musiqa san'atiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan benazir san'atkor, ustoz, akademik, sozanda, bastakor, etnograf Yunus Rajabiy hayoti va ijodi, bastakorlik ijodi, maqom ansamblida olib borgan faoliyati hamda xizmatlari, shuningdek ustozning izdoshlari bo'lmish O.Alimaxsumov, I.Vahobov, A.Ismoilovlarning ijodiy faoliyatlari haqida so'z boradi.*

***Kalit so'zlar:** Yunus Rajabiy, maqom, musiqa, radio, ansambl, ijro, hofiz, ijod.*

ЮНУС РАДЖАБИ – ОСНОВАТЕЛЬ АНСАМБЛЯ МАКОМА И ПРОДВИЖИТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ МАКОМА

***Аннотация.** В данной статье рассказывается о жизни и творчестве уникального педагога, академика, музыканта, композитора, этнографа Юнуса Раджаби, внесшего большой вклад в искусство узбекской музыки, его работа и заслуги в ансамбле макома, а также его последователи О.Алимахсумов, И.Вахобов, речь идет о творческой деятельности А.Исмаилова.*

***Ключевые слова:** Юнус Раджаби, маком, музыка, радио, ансамбль, выступление, хафиз, творчество.*

YUNUS RAJABI – FOUNDER OF THE MAQOM ENSEMBLE AND PROMOTER OF THE NATIONAL MAQOM HERITAGE

***Abstract.** This article discusses the life and creative work of Yunus Rajabi, an outstanding artist, teacher, academician, instrumentalist, composer, and ethnographer who made a significant contribution to Uzbek musical art. Particular attention is paid to his compositional work, his activities and achievements within*

the Maqom Ensemble, as well as the creative careers of his followers, including O. Alimakhsumov, I. Vahobov, and A. Ismailov.

Keywords: *Yunus Rajabi, maqom, music, radio, ensemble, performance, hafiz, creativity.*

XX asr o'zbek musiqa san'atiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan san'atkorlar sulolasining sarboni Yunus Rajabiy 1897-yilda Toshkent shahrining Chaqar mahallasida tavallud topgan. Musiqa sabog'ininig ilk qadamlarida u dutor va nay cholg'ularida mashq qila boshlagan. Yosh iste'dod egasiga ustozlarning e'tibor berganligining sababi, uning xotirasida saqlab qolish qobiliyati o'ta kuchli bo'lganligida edi. Darhaqiqat, u musiqiy asarni bir tinglashda boshidan to oxirigacha eslab qoladigan darajadagi "quvvayi hofiza"ga ega bo'lgan. Yosh Yunusbek qo'shnisi bo'lgan andijonlik Mirzaqosim hofizdan Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga mansub ashulalarni, xalq orasida mashhur maqom namunalarini eshitib o'zlashtirib boradi [1].

Yosh iste'dod egasi shu tariqa tinglovchilar davralariga kirib borib, xalqimizning sevimli asarlariga aylangan "Ajam", "Eshvoy", "Kurd" kabi bir qator kuylarni ijro etadi. Musiqa olamiga sozanda bo'lib kirib kelgan Yunus Rajabiy o'z davrining domgdor hofizlari nazariga tushadi. Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Shorahim Shoumarov kabi musiqa bilimdonlari va mohir xonandalarining e'tiborini qozonadi. Yunus Rajabiy 1919-yilda Toshkentda tashkil topgan "Turkiston xalq konservatoriyasi"da ta'lim oladi. 1923-yilda esa o'qishni bitirib, akasi Rizxi Rajabiy, Imomjon Ikromov va Ismat changchilar bilan Samarqand bilim yurti qoshida ochilgan musiqa maktabida muallimlik qiladi. Samarqandda mashhur hofiz Hoji Abdulaliz Abdurasulovdan saboq oladi va Shashmaqomning bir qator qismlarini o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladi.

1925–1926-yillarda Samarqand musiqali drama teatrida musiqa rahbari bo'lib faoliyat olib boradi. 1927-yilda esa endigina o'z faoliyatini boshlagan O'zbekiston radio qo'mitasida ish boshlaydi [2]. Aynan mana shu yillardan boshlab Yunus Rajabiyning rahbarlik faoliyati boshlanadi. 1927-yildan to 1942-yilgacha va

1945–1953-yillar mobaynida O'zbekiston radiokomiteti qoshidagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri tashkilotchisi va badiiy rahbari lavozimlarida faoliyat olib boradi. 1955-yildan 1959-yillargacha esa Yunus Rajabiy o'zining folklorshunoslik ilmida olib borgan ishlarini tarixga muhrlashga erishadi. Ya'ni, 1500 dan ortiq xalq kuy va ashulalari, yalla va laparlari, terma dostonlaridan namunalarni hamda “Shashmaqom”ning nota namunalarini besh jildidan iborat “O'zbek xalq musiqasi” kitoblarida nashr etadi.

Yunus Rajabiy rahbarligida o'zbek mumtoz musiqa merosi ijrochiligi XX asrning 1920-yillaridan boshlab amaliy faoliyat olib borgan. Ayniqsa 1950-yillarning ikkinchi yarmidan, “maqom ansambli” rasman tashkil etilgan davrdan zamonasining eng mashhur maqom ijrochilarining maqomlar ijrochiligi amaliyotida o'ziga xos ijodiy munosabat yuzaga kelgan va bu jarayon keyingi yillarda O.Alimaxsumov, G'.Toshmatov, Sh.Mirzayev, I.Vahobov va A.Ismoilovlar kabi davrining maqomdon ustozlari rahnamoliklarida davom etib kelmoqda [3]. 1927-yilda O'zbekiston Radio eshittirish studiyasi huzurida tuzilgan o'zbek cholg'u va ashulachilar ansambliga Shorahim Shoumarov, Rizqi Rajabiy, Imomjon Ikromov, Maqsudxo'ja Yusupov singari yetuk san'atkorlar jalb etilgan va ular jami 13 kishidan iborat bo'lgan. So'ngra 1929-yildan boshlab Yunus Rajabiy tashabbusi bilan bu ansambl o'z safini atoqli san'atkorlar: Mulla To'ychi hofiz, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdurahmon Umarov, Safo Mug'anniy, Matyusuf Xarrat va boshqa san'atkorlar bilan ansambl safi yanada kengaydi.

Yunus Rajabiyning mana shu tarzda tashkilotchilik ishlari natijasida radio ansambli ishtirokchilarining soni 40 nafarga yetgan. Ansambl tarkibi kengaygani sari, uning ish faoliyati doirasi ham kengaya borgan. Radioning ashulachi va cholg'uchilari ansambli qatorida ishtirok etgan buyuk hofizlarimiz va xonandalarimizdan Domla Halim Ibodov “Shashmaqom” savtlari, yirik shaklli xalq lirik ashulalaridan “To'lqin”, “Giryayi qozoq”, “Uyg'oning”, “Bizning qishloq” singarilarni, tanburda Hoji Abdurahmon Umarov jo'rligida aytsa, Mulla To'ychi hofiz va Shorahim Shoumarovlar milliy cholg'u ansambli jo'rligida Toshkent va

Farg'ona maqom yo'llaridan ijro etganlar. Safo Mug'anniy bo'lsa, Xorazm ashula-qo'shiqlarini ijro etgan. Yunus Rajabiy ijodiy faoliyati davomida juda ko'plab yetuk va mukammal ijrochi shogirdlar yetishtirib chiqargan. 1957-yili "Maqom" ansamblini tuzish haqida fikrini Yunus Rajabiy amalga oshirish maqsadida O'zbekiston radiosining raisi bilan kelishdi, va u 1958-yili O'zbekiston teleradio qo'mitasi rahbariyati ruhsati bilan yuqorida qayd etilgan salbiy va ijobiy fikrlarni inobatga olgan holda yangi tartibdagi ijodiy guruh, xonanda va sozandalardan tashkil topgan ixtisoslashgan ansambl tuzishga kirishadi (shu yili 5ta xonanda va 5ta sozandadan iborat guruh shakllangan). Ansambl o'z faoliyatini maqomchilar uchun ajratilgan xonada boshlashadi. Va bu jamoa 1959-yilda O'zbekiston radiosi qoshida rasmiy tuzilgan "Maqomchilar ansambli" nomi bilan faoliyat olib boradi. Dastlab bu ansamblga xalq ichidan yetishib chiqqan, Yunus Rajabiy bilan ko'p yillar hamkorlikda ishlab kelgan, an'anaviy ijrochilikda tajribaga ega bo'lgan yetuk sozanda va xonandalar jalb qilinadi. Ansamblga badiiy rahbarlik Yunus Rajabiy zimmasiga yuklanadi, Ushbu ansambl faoliyati davomida "Maqom kechalari" uyushtirilib, maqom xalq ichida qaytadan tilga kirdi va xalqimiz bu yuksak madaniy-ma'naviy me'rosimizni yana eshitishga muyassar bo'ldilar. Ansambl tarkibida birinchilardan bo'lib faoliyat olib borgan san'atkorlar: xonandalar – Karim Mo'minov, Shokirjon Ergashev, Berta Davidova, Klara Jalilova, Orif Alimahsumov, Borux Zirkiev; sozandalar – Dadaxo'ja Sottixo'jayev (doira), Zokirjon Sodiqov (g'ijjak), Erkin Yo'ldoshev (tanbur), Ilhomjon To'rayev (g'ijjak), G'ulomjon G'afurov (g'ijjak), Is'hoq Qodirov (nay), Saidazim Qudratullayev (tanbur), Orif Qosimov (dutor), Umarjon Otaev (qashqar rubobi) [4]. 1959–1960-yillari bulardan tashqari – xonandalar Siroj Aminov, Kommuna Ismoilova, Ortiqxo'ja Imomxo'jayev, Alijon Hasanov, Tolibjon Badinov; sozandalar: Fahriddin Sodiqov (chang), Yoqub Davidov (tanbur), G'aybulla Sadullayev (qo'shnay), Turg'un Alimatov (tanbur, sato), Adham Hudoyqulov (qashqar rubobi), Mixael Aulov (doira). 1960–1962-yillari "Maqom" ansambli badiiy rahbari Yunus Rajabiy, musiqa rahbari Fahriddin Sodiqov Buxoro Shashmaqomi va Farg'ona-Toshkent

maqom yo'llarini mukammal o'rganib, noyob ijro uslublari o'zlashtirib bordilar. So'ngra ansambl shu yillari "Shashmaqom" turkumining maqom ashula yo'llarining barcha sho'balari va ko'pgina cholg'u yo'llari magnit tasmlariga yozdirilib, 22 gramplastinkadan iborat "Shashmaqom" audio yozuvlari chop etilib, tarqatildi va ansambl ularni targ'ib qilish ishlarini boshlab yubordi. Ustoz Faxriddin Sodiqov maqom cholg'u yo'llarining mukammal holdagi cholg'u ijrochiligiga bevosita mas'ullik qildi. Maqom ijrochiligini yuqori bosqichga olib chiqishda Fahriddin Sodiqov umrining oxiriga qadar alohida jonbozlik ko'rsatib keldi" [6, 56–57-b]. Shu bilan birga maqom ansamblining rivojlanishida va benazir asarlar mahoratli ijro etilishida ustoz Faxriddin Sodiqovning xizmatlari nihoyatda ulkandir. "1958-yilda Shashmaqomni notaga olish ishi boshlanganda akademik Yunus Rajabiy maqomxonlarni qidirib, butun O'zbekistonni kezib, Buxoro shahridan Zirkievni tanladi. Borux Zirkiyev o'zi o'rgangan maqom yo'llarini esda saqlagan edi. Yunus Rajabiy Borux Zirkiyevdan 5 oy davomida 82tadan ortiq maqom ashula yo'llarini notaga yozib oldi. "Buzruk", "Rost", "Navo", "Dugoh", "Segoh" va "Iroq" maqomlarini, ayniqsa, murakkab hisoblangan "Saraxbor", Borux Zirkiev Maqom ansamblida konsultant maslahatchi bo'lib ishlagan" [7, 16-b]. Ansamblning taraqqiy topishida va maqom ijrolarining hozirgi davrgacha mukammal saviya, go'zal ijrolarda yetib kelishida ansambl ijrochilarining har birining beqiyos hissi bor.

1977-yildan boshlab Yunus Rajabiydan so'ng, ansambl rahbari etib Yunus Rajabiy tavsiyasiga ko'ra Orif Alimaxsumov tayinlanadi. Orif Alimaxsumovning ijodi ko'pchilik xonandalar qatorida o'zining ilk aytgan ashulalarini radioga yozishi bilan boshlangan. Orif Alimaxsumovda maqomlarga bo'lgan qiziqishni ko'rgan Yunus Rajabiy va Doni Zokirov muntazam tarzda unga ashulalar o'rgatib, ijro ettirishar edi. Orif Alimaxsumovning ijrosida bir qator asarlar radioga yozilib, efir orqali yangray boshladi. "Bayot II", "Ufori Bayot", "Chapandozi Iroq", "Dugoh III", "Savti Kalon" kabi namunalar shular jumlasidandir. Orif Alimaxsumovning iste'dodidagi "bir tinglagan asarini to'laligicha ilg'ab olishi va uni esda saqlab mukammal ijro etib berishi" ustoz Yunus Rajabiyning maqomlarni ansamblga

o'rgatishida ancha qo'l keldi. Ustozning o'rgatgan har bir asarini Orif Alimaxsumov ansamblga qayta-qayta aytib o'rgatishda ko'magi edi. Bu iste'dodi uning maqom ansamblida rivojlanib, yetakchi mutaxassis bo'lib yetishishida alohida ahamiyatli bo'ldi. Shuni aytishimiz mumkinki, maqom asarlarini to'laligicha mukammal o'rganib, ma'naviy me'rosni asrovchilarni azaldan "maqom bilimdoni" deyishgan. Orif Alimaxsumov ham shu nomga loyiqdir. Orif Alimaxsumov ana shunday ijodiy hamkorlikda ustoz Yunus Rajabiy bilan 19 yil (1956–1975) birga yelkama-yelka ijod qilishga muyassar bo'ldi. Ijodi davomidagi intilishlari, maqomlarni o'zligicha ijro etish uslublarni egallaganligi bilan u ustoz Yunus Rajabiyning fikrdosh shogirdlaridan biriga aylanadi. Bunga sabab esa, uning hofizasi va ustozga bo'lgan beminnat munosabati edi. Ana shunga asosan rahbariyat, oradan 1,5–2 oy o'tgandan keyin, ularni ta'ziralari tugagach, jamoatni o'rtasiga olib kirib u kishini o'rinlariga ustoz Orif Alimaxsumovni rahbar qilib tayinlashgan bo'ldi. Qo'ldan kelgancha u kishidan qolgan dastgohni (ansamblni) qimirlatib turishlik mas'uliyati ustoz Orif alimaxsumovga yuklatildi.

Orif Alimaxsumov ansambliga 10 yil davomida rahbarlik qiladi. Ushbu davr ichida, zamonaga xos qilib, ko'proq yosh ijrochilarni jalb qilib, an'anaviy tarzda maqom ijrochiligini davom ettiradi. Ustoz Orif Alimaxsumovdan so'ng maqom ansambliga 1966-yilning noyabr oyidan boshlab Isroiljon Vahobov rahbar etib tayinlanadi. Isroiljon Vahobov ham Orif Alimaxsumov singari ansamblni azaliy an'analar negizida, ustozlardan o'rgangani kabi boshqaradi. Jamoada ijro etilgan namunalar va unutilib borayotgan ijro yo'llarini tiklashga harakat qiladi. Asarlarni asl holida tiklash va asl holida ijro qilish uchun ko'p izlanishda bo'ladi. Olib borgan izlanishlari natijasida ansambl xonandalari va sozandalari bilan birgalikda Buzruk maqomidan – "Savti ushshoq talqinchasi", "Talqini ushshoq", "Soqinomai savti ushshoq", "Daromadi ushshoq", "Ufari savti ushshoq"; Navo maqomidan, Dugoh maqomidan, Segoh maqomidan, Iroq maqomidan va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llaridan anchagina namunalarni radio fondiga yozib qoldirishga muyassar bo'ldi. Ansamblning fidoyi san'atkorlari Temur Mahmudov, Ahmadjon Dadayev, Matluba

Dadaboyeva, Nabijon Ziyoyev, Nasiba Sattorova, Gulbahor Erqulova, Mahmudjon Tojiboyev, Rahmatilla Samadov, Malika Ziyoyeva (dutor), Mahmudjon Yo'ldoshev, Abdulahad Abdurashidov va Ismoiljon Vahobovlar bilan birgalikda AQSH, Fransiya, Angliya, Olmoniya, Yaponiya, Italiya, Portugaliya, Afg'oniston, Hindiston, Pokiston, Eron kabi bir qator xorijiy mamlakatlarda ijodiy safarlarda bo'lib, durdona maqom namunalarini chet ellarda targ'ib qildilar. Alisher Navoiy nomidagi katta opera va balet teatrida, "Xalqlar do'stligi" va "Turkiston" san'at saroylarida "Nazm va navo", "Maqom kechasi", "Rajabiyxonlik" mavzularida konsertlar berilishini ham o'sha davrdagi maqom ansamblining sharaflari va qizg'in ishlari desak mubolag'a bo'lmaydi. Radio va televidenie fondi uchun yozilgan maqom jamoasi xonandalari va sozandalari ijrosida magnit tasmlariga tushirilgan asarlarning yangrash vaqti 1996-yil noyabrdan to 1999-yilgacha 64 soatdan oshiqroq ijroni tashkil etdi [5].

Ismoiljon Vahobovdan so'ng maqom ansamblini boshqarish Abduhoshim Ismoilov zimmasiga yuklandi. Abduhoshim Ismoilov 1975-yili Respublika Davlat teleradiokompaniyasi qoshidagi "Maqomchilar ansambli"ga ishga taklif etiladi. Uning ansamblga taklif etilishi doimo uning orzusi edi. Buning sababi esa, maqom ijrochiligini puxta egallash, ustozlar qo'l ostida o'zlashtirish, maqomlarning nazariy va amaliy tomonlarini chuqur idrok etib, amaliyotda o'zini sinash edi. Maqom ansamblida u milliy musiqamiz darg'alaridan bo'lmish benazir sozanda va xonanda Faxriddin Sodiqov, Mahmudjon Muhammedov, Orif Alimaxsumov va Turg'un Alimatov kabi ustoz maqomdonlardan maqom sirlarini o'rganadi. Abduhoshim Ismoilovning ijrochilik va bastakorlik mahoratining rivojlanishida aynan maqom ansambli muhiti sabab bo'ldi desak to'g'ri bo'ladi. Abduhoshim Ismoilovning 1973-yildan boshlangan ijodiy faoliyati jarayonida ko'proq qo'shiq va ashula janrlarida asarlar yaratib kelayotganligini guvohi bo'lishimiz mumkin. U qaysi bir she'rga murojaat qilmasin, avvalo uning matni muhim ahamiyat kasb etgan.

Yunus Rajabiy o'zbek musiqa san'ati tarixida milliy maqom merosini asrab-avaylash, ilmiy o'rganish, ijro an'alarini rivojlantirish va keng targ'ib etishda

beqiyos xizmat qilgan ulkan san'atkorlardan biridir. Uning ko'p qirrali ijodiy va pedagogik faoliyati o'zbek mumtoz musiqa madaniyatining keyingi taraqqiyotida muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, maqom ansamblini shakllantirish va uning ijrochilik an'analari takomillashtirish borasidagi faoliyati milliy musiqa merosining avloddan avlodga yetib borishida katta ahamiyat kasb etdi. Yunus Rajabiy maqom namunalarini to'plash, qayta ishlash, nota yozuviga tushirish va radio orqali ommalashtirish orqali o'zbek maqom san'atining keng xalq ommasiga yetib borishiga katta hissa qo'shdi. Uning bastakorlik faoliyatida milliy musiqiy an'analari, xalq ijodiyoti va maqom san'atining o'ziga xos xususiyatlari uyg'unlashib, o'zbek musiqa madaniyatining boyishiga xizmat qildi.

Umuman olganda, Yunus Rajabiyning serqirra ijodiy, ilmiy-ma'rifiy va pedagogik merosi o'zbek milliy musiqa san'atining ajralmas qismi hisoblanadi. Uning maqom san'atiga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davri, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ham katta ma'naviy-estetik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Abdullayev R. O'zbek mumtoz musiqasi. – Toshkent: Yangi nashr, 2008. – 110 b.*
2. *Begmatov S. Bastakorlar ijodi. – Toshkent: NISO POLIGRAF, 2017. – 110 b.*
3. *Ibrohimova N. Maqom san'ati fidoiysi // Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansamblining 60 yillik ijodiy va amaliy faoliyatiga bag'ishlangan maqolalar to'plami. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 250 b.*
4. *Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiqqa, 2004. – 399 b.*
5. *Rajabov I. Maqom asoslari. – Toshkent, 2014. – 71 b.*
6. *Yunusov R. Faxriddin Sodiqov. Maqom san'ati ustalari. – Toshkent, 2005. – B. 56–57.*
7. *Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansamblining 60 yillik ijodiy va amaliy faoliyatiga bag'ishlangan maqolalar to'plami. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 188 b.*